

ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

І. О. Пінчук,

доцент кафедри економічної теорії, Полтавський університет
споживчої кооперації України

У даній статті проаналізовані існуючі точки зору щодо проблеми впливу політичної сфери суспільного життя на ринкову економіку. Систематизовано основні політичні чинники та показано характер їх впливу на суспільно-економічну систему.

The existing points on the problem of political sphere's influence on market economy are analyzed in the article. Summed up the main political factors and showed the character of their influence on social-economic system.

ВСТУП

Динаміка соціально-політичного розвитку сучасних суспільств зумовлює зростання значущості вивчення політичних чинників суспільного господарювання. Як об'єкт наукового дослідження політика має безліч вимірів і характеристик, оскільки являється одним із головних регуляторів соціальних відносин, який пронизує багато інших сфер суспільного життя. Тому розуміння впливу політичних реалій та феноменів на господарське життя неможливе як без урахування специфіки економічної сфери, так і без з'ясування засобів та механізмів політичної комунікації. Як зазначав засновник фрайбурзької школи ордолібералізму Вальтер Ойкен, якщо економісти не будуть займатися вивченням політичної сфери, у якій здійснюються економічні процеси, то цим займатимуться бюрократи, які відведуть економістам роль простих спостерігачів, або, інакше кажучи, обмежать їх функції позитивним аналізом, якому і так довгий час надавали перевагу економісти.

Ще в античній суспільній думці політика поряд з філософією була однією із центральних наук. Саме її Арістотель називав найважливішою практичною наукою через її покликання вирішувати основне завдання узгодження суспільного та індивідуального блага шляхом управління людською спільнотою, в той час як інші науки він вважав за засобами досягнення даної мети. Не дивлячись на те що політична думка існує вже протягом не одного тисячоліття, політологія як наука та академічна дисципліна розвивається не більш, ніж століття. І лише у 80—90-ті роки ХХ ст. як в соціології, так і в політології почався "ренесанс великої теорії", який проявився у посиленні уваги до аналізу своїх найбільш загальних методологічних проблем. На сьогоднішній день у світовій науці політологія займає одне із найважливіших місць серед усіх суспільствознавчих наук.

Досить помітним став вплив політології і на економічну науку. Так, у галузі досліджень взаємозалежності та взаємодії політичних та економічних інститутів було отримано дві Премії пам-

'яті Альфреда Нобеля з економіки — Гуннаром Мюрдалем (разом з Ф. фон Хайеком) у 1974 р. та Джеймсом М. Б'юкеном у 1986 р. Інший американець, професор бізнес-етіки у Бізнес-школі Хаас Університету Берклі (Каліфорнія) Девід Vogel у 2005 р. отримав академічне визнання за аналіз впливу посилення корпоративної соціальної відповідальності та підвищення соціальних інвестицій на економічне становище в країні та вирішення її суспільних проблем. Викладені ним у книзі "Ринок для благочинності: потенціал та межі корпоративної соціальної відповідальності" [15] результати також відносяться до міждисциплінарних досліджень на межі політології та економічної теорії. Наведені приклади показують, настільки важливими виявляються для наукової спільноти подібні дослідження.

Слід сказати, що розгляд взаємодії політичних та економічних чинників передбачає дві основні точки зору. Відповідно до першої з них серед двох груп зазначених чинників визначальними вважаються економічні. Прикладом даного підходу є, зокрема, теорія суспільно-економічної формації (К. Маркс), у якій, як відомо, економічні відносини вважаються базисними, а політичні — надбудованими. Інший приклад — теорія суспільного вибору та її окремі дочірні теорії, які в цілому розглядають поведінку людини в політичній сфері суспільного життя, виходячи з особливостей її раціональної економічної поведінки. Подібну думку поділяли Й. Шумпетер, К. Ерроу, Д. Блек, Е. Даунс, а також представники теорії суспільного вибору безпосередньо — Дж. Б'юкенен, У. Нісканен, М. Олсон, Г. Таллок, Р. Толлісон та інші. Даний підхід є уособленням поширення економічного аналізу на дослідження політичних явищ, тобто "вторгненням" економічної науки на предметне поле політології. Таке "вторгнення" отримало назву економічного імперіалізму і розповсюдилося на інші сфери суспільного життя.

Відповідно до другої точки зору господарська діяльність сама підлягає вагомому і визначальному впливу політичних чинників. На думку американського політолога Д. А. Растоу, вектор причинної

обумовленості не завжди спрямований від соціальних та економічних факторів до політичних [10]. Серед інших прибічників даної точки зору слід назвати М. Вебера, Дж. К. Гелбрейта, Г. Мюрдала, Д. Норта, В. Ойкена, С. Ханінгтона. Парадоксальність цієї точки зору виявляється у наступному: висновок про вплив політичних чинників на економіку, на перший погляд, видається простим і очевидним, але наявність досліджень зазначених авторів зовсім не свідчить про повну ясність у даному питанні, оскільки при детальнішому розгляді конкретних політичних чинників можуть виявитися не зовсім очікувані наслідки такого впливу.

У вітчизняній науці процес становлення політології значно відстав від розвитку інших суспільних наук, що відбулося внаслідок тривалої заборони фундаментальної політології у радянські часи, аргументованої повним освоєнням її проблематики науковим комунізмом. Інтерес економічної науки до надбань політології посилюється у зв'язку із трансформаційними перетвореннями у соціалістичних країнах. Серед економістів, які відзначали та досліджували окремі аспекти впливу політичної сфери на економіку можна назвати таких науковців як Л. Бальцерович, В. Бебик, І. Бураковський, М. Вебер, Є. Гайдар, Г. Колодко, І. С. Коропецький, П. Р. Кругман, В. Мау, Д. Норт, М. Обстфельд, М. Олсон, Дж. Сакс, Г. Трофімов та ін. Але в умовах, коли для соціальних верств перехідних суспільств політика ще не стала ні наукою, ні цивілізованою практикою, а більшість людей намагається пояснювати економічні та політичні проблеми з позицій повсякденної або ідеологічної свідомості, науковій систематизації та узагальненню досліджень впливу конкретних явищ політичної сфери суспільного життя на економіку, на наш погляд, приділяється поки що недостатня увага.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даного дослідження є систематизація основних політичних чинників функціонування національної економічної системи та розкриття особливостей їх впливу на неї. Для досягнення поставленої мети нами були обрані основні положення системного аналізу. При цьому політичні явища розглядалися не з точки зору їх обумовленості економічною поведінкою політичних суб'єктів (що характерно для міждисциплінарного аналізу і є досить ґрунтовно дослідженим в межах теорії суспільного вибору), а з точки зору їх причинності щодо зміни економічної поведінки господарюючих суб'єктів (що характерно для політекономічного аналізу, але стосується порівняно нового предмету дослідження економічної науки).

РЕЗУЛЬТАТИ

Наявність впливу політичної сфери суспільного життя на економічну відзначалася вітчизняними науковцями як у радянські часи, так і в сучасних умовах. Про це стверджується у працях дослідників господарського механізму Л. Абалкіна, О. Беляєва, П. Буніча, Ф. Гумерова, М. Гуревичева, А. Зазимка, К. Кривенка, С. Мочерного, С. С. Ніколенка, В. С. Савчука та ін. Про усвідомлення тісного взаємозв'язку між політикою та економікою може свідчити також і вживання даних термінів. Так, у сучасній німецькій науковій літер-

турі для відображення такого взаємозв'язку між політикою та економікою використовується словосполучення "господарсько-політичний", зокрема, "господарсько-політична доктрина", "господарсько-політичний лібералізм", "господарсько-політична свобода" [1, с. 63 — 65].

Словосполучення "господарсько-політичний" знаходить своє застосування і в працях сучасних російських та українських вчених. Так, С. Афонцев при дослідженні можливостей широкомасштабної лібералізації зовнішньоторговельного режиму Росії для позначення економіки як суспільно-економічної сфери користується поняттям "економіко-політична система". В.П. Якубенко при розробці концепції управління природними монополіями в Україні застосовує поняття "економіко-політичний механізм державного управління природними монополіями". С.С. Ніколенко для характеристики товарного виробництва в сучасній високо розвинутій економіці здійснив розробку концептуального підходу до визначення поняття "господарсько-політичний механізм сучасної ринкової економіки" [8].

У згаданих вище випадках у зв'язку із неоднозначністю самого поняття "політика" залишається відкритим питання про те, які ж саме політичні явища чинять вплив на економічну систему успішства. Дійсно, політика як сфера впливу на економічну систему, характеризується своєю багатомірністю, а неоднозначність у трактуванні терміну "політика" зберігається і до цього часу. Так, за зауваженням В. Бебика, у російській мові слово "політика" являється еквівалентом багатьох аспектів політичного світу, в той час, як у англійській мові існує для цього як мінімум три терміни: по-перше, це власне політична сфера (politics), по-друге, політичний устрій (polity), що дуже близько до поняття політичної системи, її інституціонального устрою, і, нарешті, це поняття "policy", яке означає політичний курс, своєрідну свідомо напрацьовану політичну лінію або стратегію [3]. Лексично для уточнення сутності наведених понять у російській мові можуть бути використані такі назви різновидів політики, як економічна і соціальна, гендерна і молодіжна, державна і партійна, але для розуміння складності політичного життя досить важливо мати уявлення про його складові, які до того ж історично можуть змінювати і саму політичну сферу та її межі.

У економічній теорії вплив політики на економічну сферу суспільного життя у прямій постановці даної проблеми до кінця ХХ сторіччя практично не розглядався. Найближчими до даної проблеми є дослідження змісту економічної політики держави. Результатом подібних досліджень стало формування різноманітних концепцій: від обґрунтування повного невтручання держави в економіку (так званої політики *laissez-faire*) до надання державі визначальної ролі у вирішенні всіх господарських питань (так званого економічного дирижизму). Але політична сфера не обмежується лише державним регулюванням економіки, а тому сфера її впливу на економіку набагато більша. У відповідності до М. Вебера, який у своїй праці "Політика як покликання і професія" розділяв діяльність чиновника і діяльність політика, по-

літична сфера складається із двох відносно самостійних сфер: 1) сфера конкретної або повсякденної політичної практики, яка здійснюється виконавцями всіх рівнів у особі чиновників, державних службовців; 2) сфера розробки політичних програм, ідеологій, курсів стратегічного характеру на всіх рівнях та прийняття рішень відносно шляхів, форм та засобів їх реалізації. При здійсненні системного аналізу політичних чинників функціонування національної економічної системи ми виходили зі значення поняття "політика" у широкому розумінні, яке, на відміну від вузького його значення як практичної діяльності держави, охоплює політичні відносини, політичну організацію (систему) і політичну ідеологію як певну єдність.

Існуючі дослідження впливу політики на економіку охоплюють широкий спектр проблем, різноманіття яких обумовлює досить суперечливі оцінки щодо визначення загального впливу політики як чинника на суспільно-економічній системі. Так, з одного боку, політику вважають чинником, який впливає на економіку опосередковано, наводячи у якості аргументів приклади різноманітних країн, співставлення яких за рівнями економічного розвитку та політичними режимами не виявляє ніяких істотних залежностей [2]. З іншого боку, її відносять до внутрішніх невід'ємних відносин суспільно-економічної системи. Так, на думку деяких авторів, виокремлення історичною політекономією класу робітників та класу власників послугувало основою для хибного висновку про розвиток суспільно-економічної системи як стихійної та наперед визначеної міжкласової боротьби. Насправді ж такий розвиток здійснюється на основі тісної взаємодії економічних і політичних інститутів, яка спрямована на динамічні процеси конкуренції та відтворення [16, с. 736].

Серед економічних досліджень по з'ясуванню політичних чинників суспільного господарювання існують дослідження, у яких аналіз їх впливу здійснюється досить узагальнено і увага акцентується в основному на визначенні самих чинників, а не на наслідках їх впливу. Так, створюючи модель суспільного ладу, Б. Гаврилишин у своїй праці "Дорогокази в майбутнє: до ефективних суспільств" виокремив компонент, який є уособленням дії політичного чинника. Таким компонентом є політичне правління, яке має три варіанти: противага (боротьба за владу), колегіальне (співпраця при владі) та унітарне правління (диктатура). Дані різновиди політичного правління, яке розуміє даний автор як дієвість політичних інституцій, визначається ним за допомогою цілої низки ознак: 1) характер влади (приналежність до влади політичних інституцій); 2) використання влади (у зв'язку з розподілом ресурсів, регулюванням взаємовідносин); 3) сприйняття влади (законна і справедлива, насильно нав'язана чи добровільно визнана).

Окрім цього, у сучасній економічній науці існують дослідження, які з'ясовують вплив на економіку окремих політичних чинників більш поглиблено і ґрунтовно. Так, при конкретизації впливу політичної сфери суспільного

життя на економіку серед політичних чинників виокремлюють наступні: активність діяльності суб'єктів прийняття політичних рішень, характер ідеологічної спрямованості таких суб'єктів, політичний режим, політичну стабільність. Розглядаючи вплив кожного із названих політичних чинників на економіку, слід сказати наступне.

Під активністю діяльності суб'єктів прийняття політичних рішень розуміють особливості поведінки політичних суб'єктів у різних стадіях політичного циклу, тобто безпосередньо під час проведення передвиборчої кампанії, проведення виборів та після їх завершення [5, с. 10; 7, с. 669]. Прибічники теорії економіко-політичного циклу (political business cycle) (У. Нордхауз) вважають даний чинник джерелом циклічних коливань в економіці. Оцінити його вплив на економіку пропонують за допомогою показників економічного зростання та інфляції: безпосередньо перед виборчою кампанією дані показники повзуть вверх, а після неї спадають [5, 6]. Розгляд особливостей поведінки політичних суб'єктів у різних стадіях політичного циклу виявив також, що така активність знаходить вираз у проведенні різних за характером видів грошової та фінансової політики: експансіоністської або стримуючої [6, с. 669].

Так, напередодні виборів уряд намагається створити для себе сприятливу політичну атмосферу. У цей період уряд занепокоєний не стільки розв'язанням економічних проблем, скільки пошуками тих чи інших заходів тиску на своїх майбутніх виборців. Для цього діючі уряди часто вдаються до зниження податків, збільшення державних витрат на соціальні цілі, застосовують інфляційні методи стимулювання економічної активності, які спрямовані на тимчасове зменшення безробіття. Оскільки головним завданням політиків є одержання перемоги на виборах, то під час виборчої кампанії здебільшого пропадають різного роду популістські гасла. Зовсім по-іншому поводить себе уряд у перші місяці після виборів. Цей період відзначається введенням різного роду програм економії, скороченням бюджетних асигнувань на соціальні витрати. Якщо на виборах перемагає партія, яка знаходилася в опозиції, перші місяці супроводжуються не тільки суттєвою "перетряскою" всього державного апарату, але й кардинальною зміною економічної політики. У цей період уряд набирає бали на звичуваченнях колишньої адміністрації в розбазарюванні коштів, невмінні керувати і т.ін.

Другий із названих вище чинників — характер ідеологічної спрямованості суб'єктів прийняття політичних рішень — слугує для пояснення особливостей впливу на економічну систему ліберальних та консервативних партій [13, с. 86], діяльності націоналістичних партій та партій "лівої альтернативи" [7, с. 16—17]. Так, окремі автори зазначають, що традиційно ліберальні та консервативні партії виступають за ринкову економіку, а соціалістичні та комуністичні тягнуть до державного планування та централізованої економіки [13, с. 86]. Інші відзначені залежності — спрямованість націоналістичних

партій на зовнішньоекономічний протекціонізм та концентрацію державних ресурсів у галузях ВПК, а лівих політичних сил — на інфляційне фінансування, механізм якого, на відміну від обраного націоналістичними партіями курсу економічної політики, вмикається набагато раніше. Згідно з концепцією Д. Гіббса, "ліві партії" прагнуть до ліквідації безробіття, а "праві" — до усунення загального зростання цін. Це пов'язане з тим, що "ліві" зазвичай прагнуть заручитися підтримкою найманих робітників, а "праві" сподіваються на допомогу великого бізнесу, серед представників якого немало кредиторів, які потерпають від інфляції [7, с. 16—17].

Існують і інші думки з цього приводу, зокрема, коли причиною експансіоністської фіскальної політики визнається сам факт частого переходу влади від однієї конкуруючої партії до іншої, а однопартійні уряди визнаються здатними обмежити зростання державних витрат. Відзначається також і окрема схильність політиків до найбільшої турботи про функціонування економіки лише у період їх правління, а не про впровадження заходів, спрямованих у майбутнє, що також тягне за собою збільшення урядових витрат та бюджетного дефіциту через реалізацію політиками невірних бажань отримати короткострокові зиски [6, с. 669—670].

Характер впливу на економіку третього із зазначених політичних чинників — політичного режиму — є предметом широкої дискусії із визнанням права на існування діаметрально протилежних точок зору. Відповідно до першої з них стверджується про досить тісний прямий, нерозривний та взаємообумовлюючий зв'язок між економічним зростанням та процесами демократизації. Аргументами при цьому є створення політичною системою великої кількості інституційних обмежень для економіки, наявність 88% країн зі стабільною демократією серед 22 високорозвинутих та 96% країн з авторитарними режимами серед 51 найменш розвинутих [11, с. 4—5], досягнення найбільшого прогресу у створенні ринкової економіки країнами пострадянського простору з найбільшим зафіксованим прогресом демократизації (Естонія, Польща, Словенія, Угорщина, Латвія, Литва та Чехія) [14, с. 7]. Згідно з другою точкою зору, демократія не чинить загального і безпосереднього впливу на економічне зростання. У якості аргументації окремі автори використовують висновки чисельних емпіричних досліджень такого взаємозв'язку, приклади досягнутого високого економічного розвитку авторитарними і демократичними режимами (Чилі, Бразилія і Швеція, Норвегія відповідно) та низького рівня економічного розвитку окремих демократичних країн (Індія), а також успішних економічних реформ, здійснених як авторитарними, так і демократичними режимами (В'єтнам, Китай і країни Центральної Європи відповідно) [9, с. 65; 2].

Останній із визначених нами чинників суспільно-економічної системи — політична стабільність — пояснюється окремими авторами як явище, необхідне для того, щоб зможти створити й утримати зміни основи розвитку суспільства [2, с. 53]. З позиції пріоритетів міжнародної економічної теорії політична стабільність країни тлумачиться як невелика імовірність зміни її політичного статусу протя-

гом тривалого часу у вигляді виникнення соціальних конфліктів (наприклад, страйків) і політичних актів типу тероризму, путчів, партизанської боротьби. Даний елемент характеризують також за допомогою наступних конкретних ознак: наявності внутрішніх протиріч у правлячих урядах, характеру конкуренції між партіями на політичній арені даної країни а також частоти зміни її урядів [6, с. 669].

Вплив даного чинника в цілому має негативний характер і тягне за собою цілу низку економічних негараздів, зокрема, уповільнення інвестиційної активності у даній країні, різке подорожчання зовнішніх фінансових ресурсів, зміну стратегії іноземними інвесторами. Крім того, серед економічних наслідків політичної нестабільності особливо небезпечними відзначають ситуації, коли йдеться про залучення приватних інвестицій для фінансування довгострокових інфраструктурних проєктів, про розвиток цивілізованого державно-приватного партнерства, послідовне втілення стратегії структурних та інституціональних реформ, розширення інноваційної індустрії. Разом з цим породжений політичною нестабільністю політичний ризик передбачає можливість політичного перевороту, конфіскації майна; націоналізації і навіть експропріації об'єктів приватної власності, а спричинена політичною нестабільністю політична невизначеність не дає можливості країні здійснювати послідовну зовнішню політику, може призвести до зростання спекуляцій на валютному ринку а також знижує відповідальність політичних діячів і сил [4].

Окреме місце серед досліджень впливу політичних чинників на суспільно-економічну діяльність займають дослідження тих політичних явищ, дія яких в економіці призвела до їх "зрощення" з економічними явищами та перетворення на економічні явища специфічного характеру. Мова йде про такі політичні поняття, як "влада" та "демократія", дія яких в економіці реалізувалася у вигляді появи економічної влади та економічної демократії. Дослідниками даних явищ є В.В. Дем'яненко, А. Бальцеревич, А. Кайзер, Г. Колодко, Р.Д. Патнам, С. Рінген, І. Вілінов, С. Надель, А. Шурус, Г.В. Задорожний, О.В. Коврига, Я.І. Пасько, А. Сіленко, В.В. Смоліков та ін. Слід сказати, що подібне зрощення відбувається і у сфері політики, де в результаті проникнення в політику суто економічних явищ виникли, зокрема, такі поняття як корупція, політичний бізнес, політичний маркетинг, політичний менеджмент.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в результаті проведеного дослідження було узагальнено погляди на політичні чинники національної економічної системи, а також систематизовано за трьома групами в залежності від ступеня обґрунтованості їх впливу та специфічності їх характеру. Відповідно до цього до першої групи було віднесено політичні чинники, виокремлені авторами без подальшого розгляду їх впливу на економіку, до другої — політичні чинники із зазначенням наслідків їх впливу на економіку, до третьої — політичні чинники, що перетворилися на специфічні економічні явища.

Значущість проведеного дослід-

ження полягає в узагальненні поглядів на взаємодію політичної та економічної сфер суспільного життя та спробі приведення політичних чинників національної економіки у систему, вдосконалення якої може слугувати основою для подальших досліджень політичних чинників як предмета сучасної економічної науки.

Література:

1. Анализ экономических систем: основные понятия теории хозяйственно-го порядка и политической экономики / Под общ. ред. А. Шюллера и Х.-Г. Кроссельберга: Пер. с нем. — М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2006. — 338 с.
2. Бальцеревич А. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку. — Львів: Незалежний культурологічний журнал "І", 2000. — 334 с.
3. Бебик В. Політика і політична діяльність // Політологічні читання. — 1994. — № 3. — С. 114 — 115.
4. Бураковский И. Позачергові вибори в Україні: небезпечний експеримент в умовах світової кризи // Дзеркало тижня. — 2008. — № 38 (717). — <http://www.dt.ua/1000/1550/64349/>
5. Гайдар Е. Посткоммунистические экономические реформы: прошло пять лет // Вопросы экономики. — 1995. — № 12. — С. 4—11.
6. Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика: Учебник для вузов: Пер. с англ. Под ред. В.П. Колесова, М.В. Кулакова. — М.: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997. — 799 с.
7. Мау В., Синельников — Мурылёв С., Трофимов Г. Альтернативы экономической политики и проблемы инфляции // Вопросы экономики. — 1995. — № 12. — С. 12—25.
8. Ніколенко С.С. Концепція господарсько-політичного механізму в сучасній економічній науці // Регіональні перспективи. — 2002. — № 6. — С. 20—28.
9. Попов В. Сильные институты важнее скорости реформ // Вопросы экономики. — 1998. — № 8. — С. 56—70.
10. Растой Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели // ПОЛИС (политические исследования). — 1996. — № 5. С. 5 — 15. — http://society.polbu.ru/political_science/ch77_i.html
11. Улюкаев А. Демократия, либерализм и экономический рост // Вопросы экономики. — 1997. — № 11. — С. 4—19.
12. Хорос В., Чешков М. Авторитаризм и демократия в Третьем мире // Мировая экономика и международные отношения. — 1995. — № 7. — С. 35—41.
13. Эклунд К. Эффективная экономика: шведская модель: Пер. со швед. — М.: Экономика, 1991. — 347 с.
14. Экономика зависит от демократии. Американское исследование о реформах в Восточной Европе // Посредник. — 1997. — № 37. — С. 7.
15. Vogel David. The Market for Virtue: The Potential And Limits Of Corporate Social Responsibility. Brookings Institution Press, 2005. — 222 p.
16. Radice H. Globalization and national capitalisms: theorizing convergence and differentiation // Review of International Political Economy. — 2000. — № 4. — P. 719—742.